

Віктор МАЛАХОВ

ПРО ТРУД ЛЮБОВІ ТА ПРО СІМЕЙНУ ЗЛАГОДУ

У філософії, та й узагалі – у світській думці останніх століть, неважко помітити домінування двох основних підходів до цілісності людського буття, двох точок зору на ставлення людини до світу. Перший із цих підходів базується на індивідуальній людській свідомості, що віднаходить себе у протистоянні зовнішній реальності, другий розглядає людську особистість як частку всеосяжного масивного соціального цілого – суспільства, класу, нації. Неповноцінність першого підходу, котрий, по суті, замикає людину у вузькому колі егоїстичного самоствердження, цілком очевидна. Можливо, суттєвішим було б подумати зараз про недоліки та небезпеку другого, особливо в тому його варіанті, коли людей, усупереч великим словам св. апостола Павла, починають сприймати й розрізняти у першу чергу за їхньою належністю до того чи іншого народу, до тієї чи іншої нації – як «еллінів» чи «юдеїв», або, як у нас тепер кажуть, осіб кавказької або ж слов'янської національностей... На мій погляд, таке «мислення народами», бурхливий розквіт якого ми нині можемо спостерігати, не тільки протирічить духові християнської соборності, але й у мирському сенсі надзвичайно небезпечне. Щоб не надто акцентувати тут на розгляді цієї побічної теми, зроблю посилання, для підтвердження своїх слів, на висловлювання одного з персонажів роману Томаса Манна «Доктор Фаустус», сумлінного доктора філософії Серенуса Цейтблома. Роздумуючи у 1943 році про приречення німецького генія, Цейтблом із гіркотою констатує, що якраз в ім'я «народу» люди, часом, творять таке, що ніколи б не здійснилося іменем Бога, людства або права...¹

На щастя, є у нашому світі і третій, благодатніший терен, на якому ми долаємо недобре тяжіння власного «Я» і, водночас, не губимося у безликий і вибухонебезпечній масі, – коло наших близьких, мала громада, до яких ми належимо, мала, але й велика батьківщина наша... Саме слово «мир» або ж «злагода», якщо вслухатися в їхнє потаємне звучання, відгукується нашим

ставленням до найближчих, вселюдським єднанням і приязню. На миру, як кажуть, і смерть не страшна. Усім миром, дружно й весело, із чим завгодно можна впоратись. Мир, умиротвореність – те, що миле нам; на відміну від загрозливо-чужого «світу», «мир, умиротвореність – природний стан людини, – її перебування серед «своїх»². Поняття «друг», «дім», «затишок» – із цього «близького» оточення. Щасливий той, у кого є друг, у кого є дім, світлий, надійний, теплий, і затишок панує в цьому домі... Не варто зневажати й затишок – цю, як пояснює словник, «приємну влаштованість побуту»³, де людина мешкає, приникає до буття у певній, чітко визначеній точці, влаштованість, що відображає або передує – хто знає? – вселенському устрою космосу. Як Бог дає людині ближніх, так Він дає їй для благого виховання і все це близьке оточення, що дозволяє нам при найжорстокіших зовнішніх умовах, найнапруженішій внутрішній боротьбі не зачерствіти, не розтратити марно взаємонаправлене багатство наших душ. І справжнім осереддям, пульсуючим серцем цього близького світу безперечно виступає сім'я – недарма ж так природно звертатися до цього слова для визначення будь-якої іншої людської спільноти, по-справжньому згуртованої єдиним духом, єдиною спрямованістю життя. Природно, щоб саме сім'я давала людині з перших літ життя першу точку опори, перше мірило для входження у світ і освоєння великих просторів буття; повторю, щасливий той, у кого така опора й таке мірило є, у кого вони – надійні.

Звісна річ, у традиційній російській культурі світ великої сусідської спільноти споконвіку вважається справжнім «миром», у значно об'ємнішому й виразнішому розумінні, аніж скромний і тихий світ сімейного умиротворення і злагоди... На миру і смерть красна, миром, громадою «приймають рішення і творять серйозні справи, – це саме світ громади, світ зібрання: така вже особливість національного світорозуміння й світосприйняття. Необхідні особливе зусилля, особлива повага одне до одного, щоби спізнати, побачити власну сім'ю як “мир”, але якраз і найважливіше, мабуть, це зусилля здійснити. Тим більше нині, коли так багато тримається на цьому крихтному, однак глибокому і спасенному світі сім'ї, світі, що його можна, звісна річ, вважати незначним, але який, безумовно, здатен виявити й розвинути свою топографію /почитайте, хоч би М. Пруста/, свій неповторний ландшафт, свої ресурси любові й духовного зосередження, свою мову... Зазвичай, ми рідко говоримо й не часто згадуємо про це; але хто, маючи досвід існування в такому світі сім'ї, серйозно візьметься заперечувати його життєтворче значення? Автор цих рядків

назавжди залишитися вдячним своїм батькам, котрі у важкі післявоєнні роки зуміли цей утаємничений сімейний світ налагодити й зберегти, і прищепили нам, дітям, дорогоцінний досвід побутування в ньому – як на мою думку, один із найсвітліших досвідів, що складає суть людського призначення тут, на землі.

Так, кожна нормально влаштована сім'я і в щасливий, і у важкий час оберігає і леліє свій спосіб буття, свою систему смислів, свою мову. І нехай ця мова, часом, має вигляд наївної, зворушливої гри, що копіює поведінку дитини, – по суті, вона надзвичайно важлива, оскільки дає нам можливість розуміння найближчого до нас досвіду в якихось уже зовсім рідних уявленнях, позбавляє навколишній життєвий простір непорушної закованості, робить його можливим для нашого сприйняття, уяви і творчості. Бо зрозуміти, засвоїти щось – і означає перекласти це певною, ближчою нам мовою, а ближче рідної сім'ї, її підґрунтя та її досвіду для людини не може бути на землі нічого.

Любов і кохання – основа сімейного життя, його надихаюче і животворне начало. У наші дні про це доводиться нагадувати знову й знову, оскільки надзвичайно велика нині влада нищих прагматичних уявлень про взаємовигоду, задоволення або, ще гірше, прагнення до владарювання як заповітного стимулу спільного життя людей. Одначе вигода і вірність несумісні, і той, хто прагне до владарювання, не зазнає насолоди у спілкуванні з іншими людьми. Тільки любов і кохання створюють міцні сімейні стосунки. Про любов як упорядницю сім'ї, тендітного, але, у певному розумінні, незнищеного сімейного світу мені й хотілося б висловити тут кілька міркувань.

Перед цим повинен зізнатися: мене бентежить, що ці міркування, як я розумію, аж ніяк не у всьому відповідають традиційному уявленню про любов та кохання, що має свої античні витoki, найпоширеніші і в християнському мисленні. Але Бог велить нам шукати правду. І чесне осмислення важкого й неодмінного досвіду сучасного життя, сучасного людського буття, наважусь думати, є прямою вимогою нашої релігійної совісті.

Отже, вже за античності, вже у великого Платона ми можемо бачити формування уявлення про любов як прагнення «до вічного володіння благом» /Conv. 206a/, котре формується з того, що всі люди хочуть «володіти благом» і притому «володіти вічно» /там само/. Ясна річ, що за такої передумови і сам Платон, й інші мислителі, які слідували по його стопах, не могли не протиставляти любові до скороминущого й тлінного – любов до незмінного, безсмертного й

вічно тотожного. Любов із цієї точки зору виявляється тим більше довершеною, чим більша онтологічна досконалість визнається за її предметом; вища любов – це, як буде висловлено в руслі тієї ж платонічної традиції, любов до «лібої Вічності» /що вже само по собі доводиться розглядати мало не як тавтологію/.

Немає необхідності пояснювати, чому така концепція любові була сприйнята багатьма й багатьма християнськими мислителями – від блаж. Августина або преп. Максима Сповідника аж до релігійних філософів зовсім недавнього часу, таких, наприклад, як С.Л. Франк та інших. Блаж. Августин, зокрема, висловлюється про ненадійність та вразливість любові до скороминущого з якоюсь пекучою відвертістю: «Нехай же за цю красу прославляє Тебе душа моя, Боже, Творче Всесвіту, але нехай не дасть впійматися на гачок плотської любові! Бо вони йдуть, куди йшли, – до небуття, і шматують нашу душу згубною жадобою, тому що вона сама хоче існувати й любить відпочивати серед улюблених нею речей. Але серед тих речей вона не знаходить місця, де б могла спочити, тому що вони не постійні, а перебувають у невпинному русі. А хто ж міг би наздогнати їх за допомогою органів чуття?» /Confes. 4, X, 15/. От і виходить, що тільки вічне, досконале, тільки те, що «не підлягає знищенню» /Ibid. 7, 1, 1/ воістину гідне любові.

Таким чином, любов до людини, до близької нам людської істоти постає перед жорсткою альтернативою: або вона, ця любов, повинна вивищитися до того, щоб побачити в тому, кого любиш, понад його смертну природу, нетлінний і довершений образ Божий і з новою силою звернутися вже до Нього /що, зрозуміло, не тільки не виключає, а, навпаки, є передумовою любові до індивідуальної людини «в Богові»/, – або ж вона приречена опуститися до хтивості плоті, що має цілком егоїстичні витoki. Сама ж по собі ця любов до іншого, саме в її земній вразливості й конечності, власного ціннісного статусу не одержує і в принциповому плані виявляється наближеною до простого «догодження плоті».

Ось проти цього, прости Господи, я і почуваю себе змушеним висловити заперечення.

Річ у тім, що сучасна людина досить часто опиняється в ситуації, коли визначальною очевидністю для неї постає не перспектива вічності, а – в кращому випадку – досвід самої лише любові. І вона, людина, змушена, і тільки й може не любов звиряти надбаним зарані уявленням про вічний і вседосконалий Божественний Абсолют, а – знову ж таки, у кращому випадку, – саме це уявлення виводить із свого

досвіду любові. Довго й важко обговорювати, чому так вийшло; тут мають бути згадані й криза віри, й трагічний досвід людських мук та мільйонів насильницьких смертей, і зумовлена життям жахлива /мало чи не голготська/ тіснява взаємостосунків духу і плоті, і явлений культурою плюралізм цінностей, й почуття історичного перелому, й усвідомлення навислих над земним світом глобальних загроз, – і, можливо, при всьому тому, і дешифрація морального дорослішання сучасної людини, котра простіше й відповідальніше сприймає слова св. апостола: «Бог є Любов» /1 Ів. 4: 8/. Але хоч би там як, у нашого сучасника є серйозні підстави надавати усїєї повноти життєвого смислу самому феноменові любові, як вона є, – і вже виходячи із цього безсумнівного факту наявності /чи відсутності/ любові, вирішувати всі інші питання. Бути чи не бути в нашій душі вірі в Бога, чи визнавати нам абсолютні виміри буття, – найчастіше нині вирішується саме на цьому «елементарному» рівні любові як такої і зумовлюваними нею людськими стосунками і симпатіями. І якщо ми хочемо зрозуміти, як же це в епоху катастрофи усіх високих начал, під гнітом найжорстокіших режимів зуміла вижити й вистояти /й зіграти свою спасенну роль/ сім'я, – то нам належить уважніше вдивитися у цей не такий уже простий феномен звичайної, такої вразливої людської любові, котра осяває смертний зв'язок людей своїм ніжним животворним світлом.

Свідки й літописці повстання 1943 року у варшавському гетто повідомляють про те, як шукали тоді люди любові, як багато вона означала для них у ті дні героїзму й приреченості. Імперативом життя на кожную наступну мить ставало «бути з кимось»⁴. Мешканці гетто не були християнами й не могли мати відповідних релігійних сподівань на спасенність любові. Проте, чи не наближала їх до Бога сама безоглядність прагнення й пошуку любові? І чи не зустрічаємося ми – так, зовсім інакше – й у нашому нинішньому житті з безліччю ситуацій, коли вирішальною для людини виявляється саме здатність до вибору любові незалежно від хоч би там яких помислів і спонук, зокрема й помислів про вічність, більше того, коли саме тривожне відчуття вразливості, негарантованості любові перед обличчям небуття посправжньому тільки й робить такий вибір осмисленим і необхідним?

А проте, можливо, описане розуміння любові, що ставить під сумнів традиційно усвоювані нею атрибути вічності й довершеності, необхідно вважати за надто вже «людське», несумісне із самими основами християнського уявлення про неї? Однак якщо вищим, всепрояснюючим орієнтиром християнського життя є наслідування

Христу – як не зважити на те, що Христова жертвна любов до людей, яка дає світові початок спасіння, – це саме любов вразлива, любов до кінцевих, недосконалих, смертних істот? (Саме цей принциповий момент неодноразово підкреслює, зокрема, у своїх проповідях видатний християнський мислитель сучасності митрополит Антоній Сурозький⁵).

У сучасній науці часто проводять різноманітні уявні експерименти. Проведемо такий експеримент і ми.

Уявімо собі, що на певній населеній планеті існує релігія, згідно з якою всемогутній бог послав свого сина, щоб він своєю жертвою спокутував гріхи тамтешнього людства. І ось, звертаючись до своїх учнів у передбаченні неминучої болісної страти, син божий, яким його малюють у своїй уяві жителі тієї далекої планети, захоплено вигукує: «Який же я щасливий, що нині буду розп'ятий, і воскресну, і вознесусь! У мого батька є чудовий проект, котрий стосується особисто мене і всіх тих, хто увірує й піде за мною!». Що можна було б сказати про подібну релігію? Зрозуміло одне – це не було б християнство. Це ми могли б стверджувати із повним переконанням, оскільки знаємо, як поведився Господь наш Ісус Христос тієї страшної ночі, і яким було боріння Його, як Він жахався і тужив, бажаючи, щоб пронесли мимо Нього чашу цю, як піт Його, подібно краплям крові, падав на землю /Лк. 22: 44/... У спокутне діяння Христа входить і досвід богопошищеності, досвід смертельного, граничного ризику, коли – нехай на мить, але яку! – уявляється, що все може скластися зовсім, зовсім інакше, й ні в чому немає жодних гарантій; досвід, котрим і звиряється справжня вірність, справжня синівська любов: «Та проте – не Моя, а Твоя нехай станеться воля!» /Лк. 22: 42/. Можливо, в нинішню гетсиманську епоху людства цей досвід Спасителя має бути особливо зрозумілим для нас; і, можливо, є певний провіденціальний смисл у тому, що нині нам так легко відчутти себе у стані полишеності, коли будь-яке сподівання потойбічних гарантій уявляється простою ілюзією. Придивимось ж до тієї любові, котра і в цьому випадку залишається з людиною, – як сказано, без неї виживання сім'ї у нинішньому світі виявилось б неможливим.

Здавалося б, така любов без гарантій, за всієї своєї можливої жертвної висоти, приречена залишатися досить сумним, не осяяним благодаттю почуттям. У наші “постатейстичні” часи можна спостерігати чимало спроб звести любов – кохання якщо не до чуттєвої насолоди /зараз не про те мова/, то до суворої відповідальності за Іншого, самовідданої турботи про нього. Самовідданість у любові, річ, звичайно,

неминуча, але погляньте – той, хто приносить любовну жертву, хоч би якою вона була, здійснює її з радістю! Це саме та жертва, котра в радості здійснюється, чи йдеться про щоденне принесення себе любій істоті, а чи про рішучу самопожертву заради неї, – той, хто справді звів любов, часом мчить назустріч можливості такої жертви мало не стрімголов. Причому, як це відомо кожному закоханому, радість, котра заповнює нас у цьому випадку, зовсім не є нагородою за принесену жертву – вона охоплює нас уже на початку, у передчутті цього добровільного самодарування, з перших миттєвостей нашого потягу до нього. І чим ближче ми до самовіддачі, тим нездоланніша ця радість, котра не опускається до жодних “насолод”, навпаки, спонукає до можливості вільної відмови од них.

На підтвердження сказаного, я, як і в інших моментах цих міркувань, можу, зрозуміло, посилатися лише на досвід – свій та досвід інших людей, котрі звідали цей стан закоханості й любові. Мені здається, що ми досить часто буваємо неуважними до цього досвіду, недостатньо вникаємо у несподівано заповнююче нас відчуття якоїсь вищої присутності, перед якою усі наші помисли про довершеність й вічне ствердження власного буття виявляються змалілими й непотрібними, і цього не потрібно навіть розуміти, це просто так живеться, що все наше існування оповивається згаданою благодатною присутністю, котра витягує, рятує нас із безвиході, щоденної безнадійної сірості, робить нас внутрішньо вільними, відкритими для духовного спілкування й творчості. Повторюю, кожному, мабуть, тією чи іншою мірою цей досвід знайомий, але як мало ми звертаємося до нього по науку! А він же, цей досвід, прозоро виявляє нам те, що інакше, ніж дивом, певно ж, і не назвати – звичайним, таким, що постійно відбувається з людьми, надійним, як веселка і щебетання птахів, дивом любові. Найпростіше про це диво можна сказати, що, звертаючись до любові й відкидаючи клопоти про власні блага й вічне самоствердження, ми ненароком – саме ненароком, непередбачувано, зненацька (у цьому розумінні К. С. Льюїс назвав свою автобіографічну повість “Спостигнутий радістю”) – виявляємося обдаровані незнанням до цього світом, новою повнотою буття. Обдаровані жодним чином не навзамін того, від чого відмовились і чим жертвуємо, – в любові нічого не буває навзамін. І жодним чином не тим буттям, не тією онтологією життя, за межі якої ми щойно наважились вийти, а чимось абсолютно інакшим – воістину чудесною, благодатною у самій своїй основі повнотою спільної радості із предметом нашої любові – повнотою,

котра щедро втягує у свою орбіту усе довкола: і дім, і вулицю, на котрій живе люба людина, її слова, пісні, котрі вона слухає і співає, квіти і краєвиди, котрими дивуємося ми з нею разом...

Знову ж таки, вдивимося у наш безпосередній досвід – у досвід першої закоханості і в загадковіший, переконливіший у цьому відношенні досвід зрілої, багаторічної любові: як різуче перетворюється в очах того, хто любить, реальна людська істота! Безліч притаманних кожному природних земних недоліків, сліди часу і хвороб – воістину, «все зносить» й «усе терпить» любов /І Кор. 13: 7/, і ми знову й знову, переконуючись у тому, готові повторити слова стародавнього співця: «Уся ти прекрасна, моя ти подруженько, і плями нема на тобі!» /Пісн. 4: 7/. Так, блиск молодості може згаснути в очах наших любих – тим то сильніше й неодмінніше сяятиме для нас те глибинно-душевне начало нашого незмінного Ти, котрому направлена наша любов.

Таким ось парадоксальним чином поєднуються у звичайній людській любові, блага якої відкриті для нас і понині, жертва й набуток, тендітність і радість, труд і дар божественної благодаті. Тут, на землі, ми знаємо, що предмет нашої любові не вічний, але в самому звертанні до нього набуваємо річ, котра владно вириває нас із полону часу й скасовує будь-які міркування про час; важливо тільки суть цього явища як слід розпізнати. Ми знаємо, що, об'єктивно кажучи, люба нам істота – аж ніяк не зразок досконалості, але яке це має значення, якщо досконалий світ, – а він досконалий! – той, що відкривається перед нами нашою любов'ю. Ми постійно у тривозі за наших близьких, постійно боїмося їх втратити. Дозвольте вам розповісти просту життєву історію: у когось тяжко захворює батько або мати, люблячий син уже встиг подумки попрощатися з ними, відчути себе сиротою – і раптом хвороба відступає, і він знову бачить рідну усмішку. Чи це не радість, за кожную годину продовження якої слід дякувати Богові? Нехай хвороба минула природним чином, але відчуте потрясіння вочевидь прилучає нас до небесних начал буття, до тієї світлої реальності, присутність якої перемагає гніт і трагізм земної долі. Але ж і все наше спілкування з любими людьми будь-якої миті сповнене, по суті, тієї ж, хоча й такої, що рідко помічаємо, радості – радості долання невідворотностей долі й чудесного торжества світлої першооснови буття. Ця парадоксальна, наважусь сказати – містична природа істинної людської любові і робить її джерелом внутрішньої енергії, здатної одухотворити й зміцнити сім'ю і, можливо, – висвітлити для сучасної людини нові, конче необхідні їй шляхи до віри.

Тому що – повторю ще й ще раз – просто необхідно бути уважним до того, про що свідчать нам наше життя і наша любов. Неможливо достатньо глибоко осмислити феномен сім'ї, ігноруючи її таємниче, благодатне начало, що являє себе в любові; так само неможливо зрозуміти цей основоположний феномен і у відриві од людської жертовності, терпіння, наполегливої благодіючої праці, котра часточка за часточкою нарощує тонку тканину внутрішньо-сімейних стосунків. Будь-яка любов, як ми бачили, є жертва, що здійснюється в радості; але якщо любов огранюється в сім'ю, жертвенність, поглиблюючись, набуває складніших, делікатніших форм. Тому завжди приємно і втішно прийняти вільний дарунок, добровільну жертву того, хто любить; а проте, не можна жити сімейним життям з людиною, котра, як ми відчуваємо, заради нас жертвує собою. І неможливо бути добрим сім'янином, переживаючи своє буття у сім'ї як жертву. Чого вимагає тут від людини жертвна радість, – це, власне, відмови від самої жертвовної позиції, перетворення її на готовність бути тим /тією/, ким бажає бачити її найближчий Інший /Інша/, на спокійне щоденне терпіння, справді здатне прощати сім разів по сімдесят сім, не ставлячи собі цього в заслугу. Труд спільного буття, до якого любов нас зобов'язує, труд настійний і смиренний, одухотворений передбаченням жертвовної радості – так малюк, долаючи свої найперші нелегкі кроки й завмираючи від страху, у глибині душі, однак, розуміє, що наприкінці цього ризикованого заходу його підхоплять рідні люблячі руки, – і вже через те цей труд не може не приносити нам найглибшого задоволення, не може не наповнювати вищим смыслом усе наше існування; важливо тільки цей смисл бачити, розрізняти й не зраджувати. Ця благодатна радість і цей терпеливий труд спільно й створюють той своєрідний світ сім'ї, про котрий згадувалося вище. Творячи його, рік за роком і щодня заново, ми – дай Бог! – зміцніємо і в вірі.

Вище йшлося про радість, вразливість, жертву, труд; ми бачили, що кожна із цих загальних категорій, будучи прикладена до проблематики творення сім'ї, набуває особливого смыслу й особливих підстав. Те ж саме можна сказати й про цілий ряд інших категорій людського існування; заради більшої повноти окресленого тут образу сімейного світу, згадаємо ще дві подібні категорії, що неминуче асоціюються з темою любові: категорії вірності і страху.

Вірність – один із найважливіших принципів християнської любові, християнської сім'ї, та й християнського ставлення до життя в цілому; більше того, як зазначає С.С. Аверинцев, «для Біблії Старого

і Нового Заповітів – віра і є вірність, віруючий і є вірний»⁶. Усі ми пам'ятаємо великий заповіт: «Будь вірний до смерті, і Я тобі дам вінця життя!» (Об. 2: 10). Є в Об'явленні св. Івана Богослова й інші слова, котрі, як здається, особливо доречно згадати в контексті нашої теми, – докір Духу, звернений до старанного й багатотерпеливого Ангела Ефеської Церкви: «Але маю на тебе, що ти покинув свою першу любов» /Об. 2: 4/.

Вважаю, що цей високий і смисл поняття «вірність» стосовно до реалій нашої епохи, насиченій дивовижною сумішшю плюралізму та егоїзму, фанатизму і байдужості, – продуманий ще вкрай недостатньо. Особливо щодо проблем і потреб сім'ї, сімейної злагоди, де рутинне суто забороняюче трактування цієї категорії не тільки перешкоджає глибшому її розумінню, але й може, як на мою думку, відігравати і спокусливу роль. Річ не тільки в тому, що заборонений плід солодкий, навіть не лише в тому, що «егоїзм удвох», до якого часто схиляє забороняюче тлумачення вірності, прикрашає людей загалом не набагато більше, ніж егоїзм наодинці. Глибоке релігійне розуміння самої заборонної заповіді може бути засноване тільки на вірі; звідси випливає, що для християнства, як релігії любові, таке розуміння може передбачати специфікацію любові з метою її найдосконалішого виявлення, але аж ніяк не її обмеження – ні по відношенню до ближнього, ні по відношенню до не найближчого чи до далекого. Вірність – імператив повноти відповідання, досконалої зверненості до того, хто складає з тобою єдине життєве ціле. Особа, віддана сім'ї, сімейній згоді, котра поважає в них вияв дива і таїни любові, перелюбцем бути не може, як людина співчутлива не може порушувати заповідь «не убий». До речі, про співчутливість: той, хто зберігає вірність в позитивному розумінні цього слова, хто розуміє, наскільки його турбота й ласка потрібні його дружині, його матері, його дитині, яких страждань може коштувати їм усім необхідність щоденного існування при відсутності цієї ласки й турботи, – той тим більше остерігатиметься розсіювати свою прихильність і свій життєвий інтерес намарно та будь-куди.

І, нарешті, про страх. Власне, ми вже почали про нього розмову, оскільки душа сімейно близької нам людини – дружини, матері, дитини – по суті, єдине місце у світі земному, де нам уповні можуть бути явлені глибина людського смутку, невгамована потреба в радості, світлі, тяжкість та біль загиблих або зраджених паростків любові, безжальна гострота страху перед швидкоплинним часом. У

преп. Івана Лествичника чудесно сказано: «...По мірі занепаду любові буває у нас страх; тому що в кому немає страху, той або сповнений любов'ю, або умер душею»⁷. Воістину, «Страху немає в любові, але досконала любов проганяє страх...» /І Ів. 4: 18/ – але тільки через притаманну їй єдність труда і дива, заслуги і благодаті; вказана нам із початку, ця єдність аж ніяк не завжди сприймається нами цілком чітко. Щоб ми не випускали її з поля зору і не втрачали прагнення до неї, і даний нам у не в таких уже глибоких шарах сімейного айсберга замішаний на жалості страх. Час від часу, у перебігу хвороб, безладу або нічного безсоння він виходить назовні – і скеровує нас.

Автор цих рядків передбачає два неодмінних докори із приводу сказаного. Перший із них напевне полягатиме в тому, що окреслений вище образ «нормальної» сім'ї, по суті, має дуже мало спільного з реальним станом людських взаємостосунків у нашому суспільстві сьогодні. Другий – у тому, що культ сім'ї також може бути вражений таким собі методологічним нарцисизмом і, просто кажучи, відволікати людину від Бога.

На обидва ці докори у мене є одна-єдина відповідь, суть якої вже висловлена раніше. Кожний із нас живе, але не кожний робить із цього належні висновки. Давайте будемо уважні до чудесної таїни сім'ї, до її негучних одкровень. Переконалий, тоді і питань, і непотрібних трагедій в житті людському буде менше.

Переклад із російської Петра КРАВЧУКА

ПРИМІТКИ

¹ Див.: Манн Т. Доктор Фаустус. Жизнь немецкого композитора Адриана Леверкюна, рассказанная его другом // Манн Т. Соч.: В 10 т. – Т. 5. – М.: ГИХЛ, 1960. – С. 51.

² Колесов В.В. Мир человека в слове Древней Руси. – Л.: Из-во ЛГУ, 1986. – С. 227.

³ Ожегов С.И. Словарь русского языка. – Изд. 16-е, испр. – М.: Русский язык, 1984. – С. 736.

⁴ Слова участника восстания в варшавском гетто Марека Зделмана цитируются по кн.: Гефтер М.Я. Эхо Холокоста и русский еврейский вопрос. – М.: ННЦ «Холокост», 1995. – С. 45.

⁵ Див.: Антоний (Блум), митрополит Сурожский. Во имя Отца и Сына и Святого Духа: Проповеди. – К., 1997. – С. 24–25, 28–30, 32 та ін.

⁶ Аверинцев С.С. Брак и семья. Несвоевременный опыт христианского взгляда на вещи // Аверинцев С.С. София-Логос. Словарь. – 2-е испр. изд. – К.: Дух і літера, 2001. – С. 361.

⁷ Преп. Иоанн Лествичник. Лествица. – СПб.: «Светослов», 1996. – С. 248.